

A TERÜLETHASZNÁLAT VÁLTOZÁSÁNAK TENDENCIÁI A HÁRMAS-KÖRÖS VÍZGYŰJTŐJÉN TELEPÜLÉSSOROS STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

Csengeri Erzsébet – Darida András – Kepenyes Réka

Absztrakt: A területhasználat változásait leginkább az emberi tevékenységek befolyásolják. A vizsgálatra számos módszertan áll rendelkezésre, topográfiai térképek, légifotók, összehasonlító analízise. A vizsgálat eredménye figyelmeztethet bennünket, milyen mértékben alakítottuk át természeti környezetünket, elgondolkodhatunk, hogy ezek a tendenciák tarthatók-e, illetve a jövő generációnak biztosítani tudjuk-e természeti, gazdasági környezetet. A vizsgált területen a XIX. század eleji vízszabályozások jelentették a jelentősebb területhasználati változást. A szabályozás eredményeként az árterületek vízborítottsága megszűnt, a területek kiszáradtak. Ennek eredményeként az ipari mezőgazdaság teret nyert és megállíthatatlanul indult fejlődésnek. Eltűntek a ligeterdők, a nádas területek, jelentős átalakuláson ment keresztül a kert, gyümölcs és szőlőgazdálkodás. A rét- és legelőgazdálkodás csökkenése a legszembetűnőbb. A század eleji gazdálkodási formák a fejlődési igények szerint átalakultak, eredeti formájukban a hagyományörző egyesületek tevékenységei közt, illetve a Nemzeti Park gondozásában találkozhatunk velük.

Abstract: Changes in land use are mostly influenced by human activities. Various methods are available for the study, comparative analysis of topographic maps and aerial photographs. The result of the survey can alert us, how we have shaped our natural environment, and can we guarantee the future natural and economic environment for the next generation. In the investigated area the water regulation was the first significant change in land use in the early 19th century. As a result of the regulation the flood cover of the floodplains has ceased, the areas have dried up and the industrial agriculture has gained ground. The forests, the reed areas, disappeared, and the garden, fruit and vineyards have undergone significant transformations. The decline in meadows and pastures is the most striking. At the beginning of the century, the forms of farming were transformed according to the developmental demands, in their original form they could be found in the activities of the traditional associations and in the care of the National Park.

Kulcsszavak: területhasználat, statisztikai adatok, változás, Körös, gyepek, nád, erdő

Keywords: land use, statistics, changes, Körös, lawn, reed, forest

1. Bevezetés

A Hármas Körös vízgyűjtő területe jelentős változásokon ment keresztül a török megszállás óta. Korábban kiterjedt mocsarak és lápok uralták a területet, az itt élő lakosság e táj szolgáltatotta, javakból alakította első gazdálkodási formáját. A táj megváltozása az első árszabályozásokhoz köthető, amikor a Körösök mentesítését, töltések, árapasztók, csatornák megépítésével végezték. Ezt követő év (1863), mint aszályos év került be a történelemkönyvbe. A kiszáritott területeken megkezdődik a szántóföldi gazdálkodás, a nedvesebb területeken gyümölcsösök, rétek, legelők alakultak (Gallancz, 1896).

A török hódoltság előtti időkben a területen 1400 községet számláló megye, mindösszesen 25 települést jegyzett. A török uralom megszűnésekor a Körös-Berettyó vidékén 14 4000 hektár vízállás és mocsár volt. A halászkok, pákászkok csikászkok világa volt ez. Rengeteg volt a vízi szárnyas, elszaporodtak a darvak, varjak.

A török uralom, a lakos szám erőteljes lecsökkenéssel, elnéptelenedéssel járt. Az elnéptelenedést, német és felvidéki tótok átköltöztetésével próbálták megoldani. A betelepítések helyigényét erdőirtással biztosítják, ezzel a terület vízvisszatartását csökkentették, továbbá a folyamat hozzájárult a talajerózióhoz. A vízborítottság megszüntetését, a táj arculatának valódi átalakítását a Körösök kanyarulatainak levágása, a lefolyás megváltoztatása hozta magával. Ezek a vízszabályozási munkálatok Bokody Károly nevéhez fűződtek az 1830-as évek derekán (Czakóné, 2009). A szabályozást követően, az átmetszésekkel a Békés és Tiszai torkolat közötti 265 kilométeres folyóhossz, mindössze 103 kilométerre rövidült. A terület kiszáradt így újra helyet kapott a szántóföldi gazdálkodás. Míg a korábbi tájban csak szórványos szántóföldi gazdálkodásra volt lehetőség, mára a terület 90,3 százaléka mezőgazdasági művelés alatt áll (Ihrig, 1973).

2. Anyag és módszer

A Hármas-Körös teljes vízgyűjtő területére 23 település tartozik teljes közigazgatási területével. A vizsgálat szempontjából olyan terepülések kerültek kijelölésre, melyek vízgyűjtő területen jelenlévő víztestek (folyó, állóvíztestek) mellet terülnek el. Ezek, a Dögös-Kákafoki csatorna, a Malomzúg – Décsi pusztai csatorna, Szarvas-Békésszentandrás holtágrendszer, és maga a Hármas Körös. A folyó jobb partján elhelyezkedő településeket és víztesteket a vizsgálat szempontjából mentett oldalnak tekintjük, így nem képezik a vizsgálat tárgyát. Fontos szempont volt továbbá, hogy statisztikai adatok álljanak rendelkezésre a legkorábbi időkből. Ezek alapján 16 település került kijelölésre, ezek között találunk olyan településeket, melyek már a honfoglalás óta jegyzettek (korai települések) és vannak, amelyekről, csak az 1966-as évekből állnak rendelkezésre statisztikai adatok (kései települések). Ez a különbség lehetőséget nyújt, egy hipotézis megválaszolására, vajon a korai települések őrzik meg régi hagyományait a tájhasználatban és tájgazdálkodásban, így lassabban állnak át a modern mezőgazdálkodásra. Illetve a kései települések, hátrányuk miatt lemaradva, lépnek időben később a modern tájhasználatba?

A földhasználati adatgyűjtés szempontjából Németh F., 1988 mezőgazdasági statisztikai adatgyűjteményt, az Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 év adatait gyűjtöttük ki, továbbá a Központi Statisztikai Hivatal 2010-re vonatkozó adatait használtuk. Az adatgyűjtés során nyilvánvalóvá vált, hogy az 1990-es évekből nem állnak rendelkezésre településsoros adatok. A 2000 általános mezőgazdasági összeírás, valamint a 2010 statisztika kategóriái eltérnek a korábbiaktól. Eddig használt kert, gyümölcsös, kategória szétbontva található konyhakert, üvegház és fólia, szőlő kategóriákban. Az adatokat a következő módon csoportosítottuk, a kert-gyümölcsös adatsoraiban jelenítettük meg a konyhakert, üvegház és fólia, valamint a gyümölcsös területeit. Meg kell említenünk továbbá, hogy a 2000 és 2010 statisztikában a rét- legelő területeket, bár külön-külön megjelenítik, de közös gyep területként tüntetik fel.

A kigyűjtött adatokat Microsoft Excel táblázatkezelő szoftverrel dolgoztuk fel. A gyűjtések alapján jelen tanulmányban az 1895, 1913, 1935, 1962, 1966, 1971, 1984 a 2000 és 2010 évek területhasználati adatait vizsgáljuk. Mivel a vizsgált

települések nem azonos korúak és kiterjedésűek megvizsgáljuk, hogy a tájváltozási tendenciák azonos-e a települések között.

3. Eredmények és értékelésük

A tájhasználati változások vizsgálata szempontjából a települések között két csoportot hoztunk létre. A korai településekre (Békésszentandrás, Csorvás, Gyoma+Endrőd, Kétegyháza, Kondoros, Nagykamarás, Szarvas, Újkígyós) jellemző, hogy lakosai élvezhették az eredeti táj gazdagságát, vele szoros kapcsolatban éltek. Gyoma és Endrőd két külön település volt az 1895 – 1984-es statisztikában, későbbi egyesülésük után a statisztikai adatok Gyomaendrődként tünteti fel. Ismerve ezt a változást, mára a korai adatokban a két település Gyoma és Endrőd adatait együttesen kezeltük.

A népességstatisztikai adatok a korai településekről az 1700-as évekből rendelkezésre állnak, viszont a mezőgazdasági statisztikai adatok csupán az 1895-től. A kései települések (Csabacsúd, Csárdaszállás, Hunya, Kardos, Lökösháza, Örménykút, Szabadkígyós, Telekgerendás) először az 1962-es statisztikai felmérésekben szerepelnek.

Korábbi beszámolókból azt olvashatjuk, hogy a területen a szántóföldi gazdálkodás csak a magaslatokon lehetséges, ez jelentősen megváltozott az 1800-as évek végén kezdődő és az 1940-es évekig befejeződő vízszabályozások eredményeként. A statisztikai adatok változása azt mutatja, hogy a szántóföldi gazdálkodás teret hódít a korábban jelentős rét, legelő, nádas területek rovására. Az 1. és 2. táblázatban a korai, illetve a kései települések jelentősebb területhasználatának változásait láthatjuk, a települések összes területhez viszonyítva.

1. táblázat: A területhasználat változása a korai települések esetében összesített statisztikai adatok alapján: (a) szántó, (b) szőlő, (c) rét és legelő, (d) erdő, (e) nádas

	1895	1913	1935	1962	1966	1971	1984	2000	2010
a	65,7%	71%	81,6%	80,7%	82,2%	80,7%	89,5%	88,8%	88,1%
b	0,4%	0,3%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,04%	0,004%	0,01%
c	17,5%	11,3%	11%	6,4%	5,6%	5%	6,1%	3,6%	7,5%
d	0,5%	1%	0,9%	1,4%	1,5%	1,7%	1,6%	2,9%	1,3%
e	0,2%	0,01%	0,03%	0,1%	0,6%	0,04%	0,5%	0,08%	0,07%

Forrás: saját szerkesztés a statisztikai adatok feldolgozása alapján Csengeri, Darida, Képenyes, (2017)

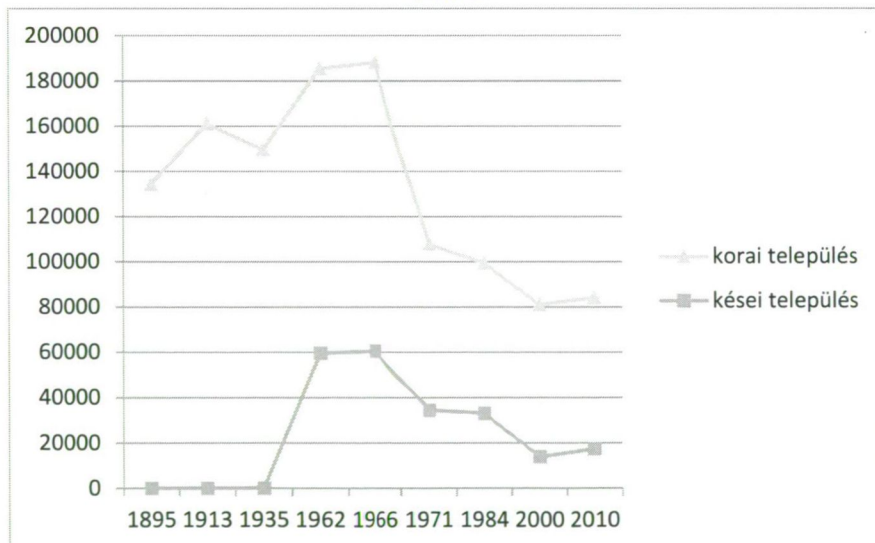
2. táblázat: A területhasználat változása a kései települések esetében összesített statisztikai adatok alapján: (a) szántó, (b) szőlő, (c) rét és legelő, (d) erdő

	1962	1966	1971	1984	2000	2010
a	80,1%	81,1%	81,6%	78,2%	82,1%	85,1%
b	0,01%	0,02%	0,03%	0,04%	-	-
c	10,9%	8,8%	7,7%	8,3%	5,2%	10,7%
d	1,5%	1,5%	1,6%	1,8%	6,9%	0,6%

Forrás: saját szerkesztés a statisztikai adatok feldolgozása alapján Csengeri, Darida Képenyes, (2017)

A szántóterületek részletesebb vizsgálatánál két évben tapasztalunk növekedést (1895 és 1935). Az 1966-os évtől jelentős csökkenési tendencia látható, mely korai településeknél 1984-ig, a kései településeken 2000-es évig tart. A csökkenés magyarázható a kivont területek, a mezőgazdaságilag nem használt területek növekedésével, az 1997-ben megalakult Körös Maros Nemzeti Park területelvonásával, az időközben lejátszódó privatizációval, és az azzal járó parcellák nagyságának csökkenésével, a KAP támogatások (területpihentetés) megjelenésével, a települések infrastruktúrájának növekedésével.

1. ábra: A szántók területi arányainak változása (ha) korai és kései települések esetén

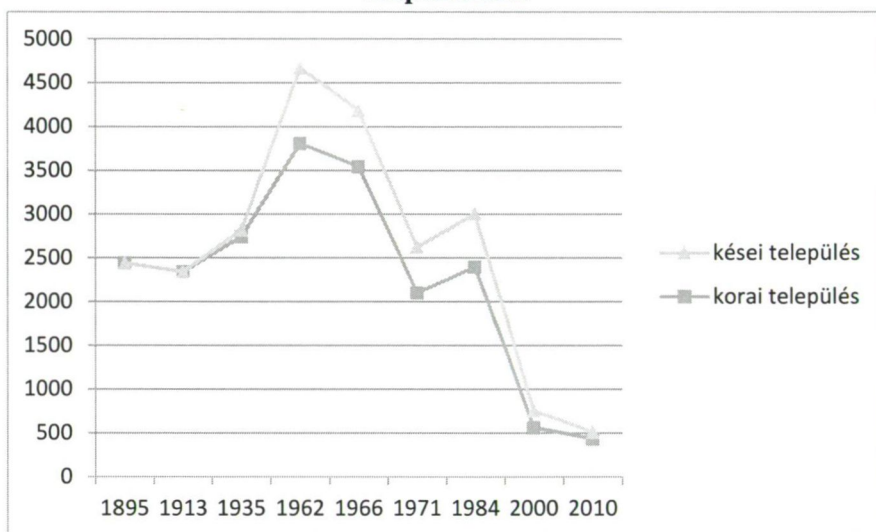

Forrás: saját szerkesztés a statisztikai adatok feldolgozása alapján Csengeri, Darida, Képenyes, (2017)

A kert, gyümölcsös és szőlő területek jelentősek voltak a vizsgált területen, számos településnév viseli mai napig. Szarvas külterületei Érpárti szőlők, Ezüstszőlő, Öregszőlő. Az első katonai felmérés térképeit tanulmányozva a területen

sok szőlőtöke rajzot, présház megjelölést láthatunk. Az 1895 év az elő filoxéra járványt követő állapotot mutatja. Az 1960-as években tapasztalható emelkedés a szőlő-rekonstrukciós beavatkozásnak köszönhető. Mára a szőlő és gyümölcsstermesztés, néhány ártéri gyümölcsöstől eltekintve, szinte kizárólag kiskertés gazdaságokba szorult vissza. A korai és kései települések változásának tendenciájában eltérést nem tapasztalható.

2. ábra: A kert, gyümölcsös, és szőlő területi változása (ha) a korai és kései településeken

Forrás: saját szerkesztés a statisztikai adatok feldolgozása alapján Csengeri, Darida, Kepenyés, (2017)

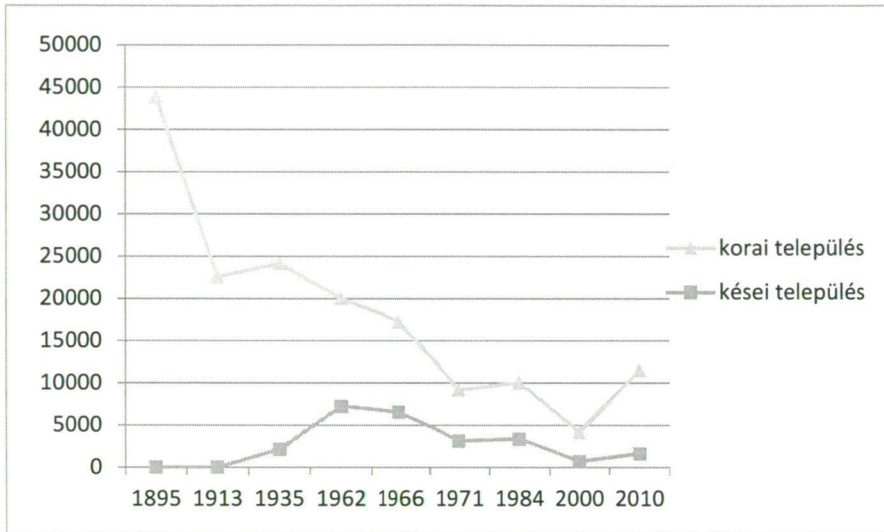
A vízrendezést megelőző időszakban a legeltetési állattartás tradicionális jellegű, főként juh- és kecske tartására korlátozódott, nem volt jellemző a nagyállat, (szarvasmarha) tartása. A legeltetés szempontjából fontosak voltak a füves területek, melyek később a szántóterületek rovására eltűntek. Ezt mutatja 3. ábra. Az 1895-ös statisztikai adatok nagy rét és legelőterületekről informál bennünket, a következő adatgyűjtés idejére (1913) a kiterjedés 50%-os arányban csökken. A kései települések kapcsán ezt nem tapasztalhatjuk, mivel keletkezésük a negyedik, ötödik adatgyűjtési időszakra esik, ebben az időben a nagyüzemi szántógazdálkodási formák domináltak.

A korábban vízzel gyakran elöntött területek állandó növényzete a nád és gyékény volt. Az itt élő lakosság mindennapi életének eszközeit készítették ebből a növényből. A lakóépületek falazata, tetőfedés, kerítés, tüzelés, kút-, bölcsők és koporsók bélelése, kémények készítésénél használták (Szűcs, 1977).

A XIX. századi vízrendezés következményeként a nádas területek rohamosan csökkentek, eredeti kiterjedésükről, csak monográfiákban találunk utalást. A statisztikai adatok vizsgálatánál egy kiugró adatot vehetünk észre, az 1984-es évben

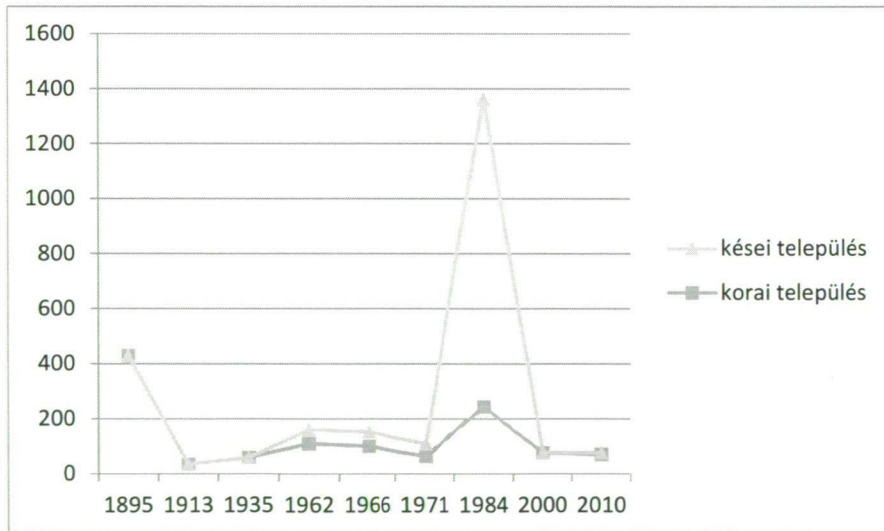
Lökösháza település 1072 hektárnyi nádas területtel rendelkezik. A településen ezt megelőzően, illetve ezt követően, nem volt értékelhető nádterület.

3. ábra: A rét és legelők területi arányának változása (ha) korai és kései településeken

Forrás: saját szerkesztés a statisztikai adatok feldolgozása alapján Csengeri, Darida, Kepenyes, (2017)

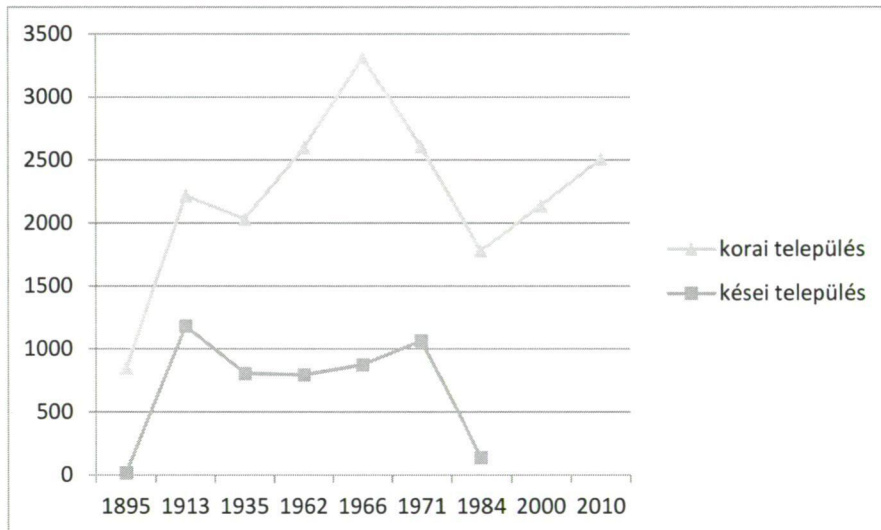
4. ábra: A nádas területek változása (ha) a korai és kései településeken

Forrás: saját szerkesztés a statisztikai adatok feldolgozása alapján Csengeri, Darida, Kepenyes, (2017)

A tanulmányozott szakirodalmak ligetes területről számolnak be, továbbá tudomásunk van erdőirtásokról a betelepítési időkből. Ezt követően az 1910-es években, majd az 1980-as években erdősírtési programok történtek. Mára a természetes ártéri erdők Nemzeti Parkos gondozás alá esnek. A telepített erdőgazdálkodásokban a telepítések meghaladják a kitermelt területek nagyságát. A korai településeknél három növekedési ütemet láthatunk, míg a kései településeknél csak az 1910 évek erdősírtését tapasztalhatjuk.

5. ábra: Az erdők területi arányának változása (ha) a korai és kései településeken

Forrás: saját szerkesztés a statisztikai adatok feldolgozása alapján Csengeri, Darida, Kepenyes, (2017)

4. Következtetések, összegzés

A vizsgált területen a vízszabályozások eredményezték a legjelentősebb területváltozást, ennek következménye a korábban vizes területek kiszáradása, mely utat engedett a szántóföldi gazdálkodásnak. Erről tanúskodik a szántóterületek erőteljes növekedése. Egyes korai településeken (Békésszentandrás) ez 10%, de a legmagasabb (Gyoma+Endrőd) 30% szántóterület növekedést jelentett, két egymást követő felmérési időpont (1895-1913) között. A kései településeknél, mivel időben később alakultak, elmaradnak a radikális területi változások. Egy átalakított tájszerkezetre, főleg szántógazdálkodási profillal rendezkedtek be. Az 1960-as éveket követően a szántóterületek változásának dinamikájában, sem időpontjában eltérést mutatnak a korai, illetve kései települések.

A kert, gyümölcs, szőlő területek változása szoros párhuzamot mutat, a területek elvesztése meghaladja az 1895. kiindulási állapotot.

A korai települések nagy rét- és legelőterületekkel rendelkeznek az első statisztikai felmérés idején, az 1970-es évekre ez nagymértékben lecsökken. A kései települések területi változásaiban, ebben az esetben nincsenek kiugró értékek.

A nádas területek hasonló a változáson megy keresztül, mint az előzőekben tárgyalt rét- és legelőterületek. A korai települések nádas területeinek jelentős változása az 1895-1913-as statisztikai évek között zajlanak, ezt követően nincs jelentősebb területi változás. A kései települések esetén egy kiugró adatot találunk 1984-ben, ami a nádas területek felszaporodásáról tanúskodik.

Összességében az állapítható meg, hogy az egész vizsgált területen a területhasználati változása az 185-1913-as évek között zajlottak. Ennek során a szántóterületek növekedtek a nádas, erdős és rét-, legelőterületek jelentősen csökkentek. A kert, gyümölcs és szőlő területek többszöri növekedés után, végül csökkenést mutatnak.

Irodalomjegyzék

- Czakóné Czéldli J. (2009): *Válogatás Góg Imre vízügyi történetkutató írásaiból*. Aeropress, Békéscsaba.
- Gallacz J (1896): *Monográfia a körös-berettyó völgy ármentesítéséről* 1-2 kötet. Szent László Nyomda, Nagyvárad.
- Ihrig D. (1973): *A magyar vízszabályozás története*. Országos Vízügyi Hivatal, Budapest.
- Németh F. (1988): *Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény (1895–1984)*. Földterület III. Községsoros adatok. KSH, Budapest.
- Szücs S. (1977): *Régi magyar vízvilág*. Magvető kiadó, Budapest.